

Sharipov Mamatjon Ikramboy o'g'li
Bank moliya akademiyasi magistranti
Xorazm viloyati soliq boshqarmasi soliq to'lovchilarga
xizmat ko'rsatish bo'limi soliq bosh inspektori
mamatjonsharipov@gmail.com

TIJORAT BANKLARIDA FOYDA SOLIG'INI SAMARALI HISOBLASH VA UNDIRISH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH (XORAZM VILOYATI SOLIQ BOSHQARMASI MISOLIDA)

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarida foyda solig'ini hisoblash va undirish amaliyotining zamonaviy holati tahlil qilingan. Xorazm viloyati soliq boshqarmasi misolida foyda solig'ini undirish mexanizmlarining samaradorligi o'rganilgan. Mavjud muammolar aniqlangan va ularni hal etish yo'llari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, foyda solig'i, soliq undirish, soliq ma'muriyatchiligi, soliq nazorati, soliq imtiyozlari.

Аннотация: В данной статье анализируется современное состояние практики начисления и взимания налога на прибыль в коммерческих банках. На примере управления налогообложения Хорезмской области изучена эффективность механизмов взыскания налога на прибыль. Выявлены существующие проблемы и предложены пути их решения.

Ключевые слова: коммерческие банки, налог на прибыль, сбор налогов, налоговое администрирование, налоговый контроль, налоговые льготы.

Abstract: This article analyzes the modern state of the practice of calculating and charging profit taxes in commercial banks. On the example of the Tax Department of the Khorezm region, the effectiveness of the mechanisms for charging profit tax is studied. Existing problems have been identified and ways to solve them have been proposed.

Keywords: commercial banks, profit tax, tax collection, tax administration, tax control, tax benefits.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida tijorat banklari moliya tizimining muhim elementlaridan biri sifatida mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bank tizimining barqaror faoliyati nafaqat moliyaviy sektorning, balki butun iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, bu o'z navbatida davlat byudjetiga soliq tushumlarining ko'payishiga xizmat qiladi [1]. Shuning uchun tijorat banklarida foyda solig'ini samarali hisoblash va undirish masalalari bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan soliq islohotlari doirasida bank sohasida soliq solishni takomillashtirish bo'yicha sezilarli o'zgarishlar ro'y bermoqda. Jumladan, soliq stavkalarining optimallashtirishi, soliq imtiyozlari tizimining takomillashtirilishi, soliq ma'muriyatchiligi samaradorligining oshirilishi kabi muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [2]. Ammo, amaliyotda hali ham bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularni hal etish zarurati mavzuning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Ayniqsa, Xorazm viloyati tijorat banklarida foyda

solig'ini hisoblash va undirish amaliyotida mavjud kamchilik va muammolarni o'rganish, ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Bank sohasida soliq solish masalalari ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib, ular tomonidan tijorat banklarida soliq solishning turli jihatlari o'rganilgan. Biroq, mintaqaviy xususiyatlarni inobatga olgan holda, Xorazm viloyati misolida tijorat banklarida foyda solig'ini hisoblash va undirish amaliyotini takomillashtirish masalalari yetarlicha o'rganilmagan. Bu esa mazkur mavzuda ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini ko'rsatadi [3].

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli va qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Mavzuga oid milliy va xorijiy adabiyotlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar o'rganildi.

Petrov [3] o'z tadqiqotida bank sohasida soliq solishning xalqaro tajribasini o'rganib, rivojlangan mamlakatlarda qo'llaniladigan ilg'or amaliyotlarni tahlil qilgan. Uning fikricha, bank sohasida soliq imtiyozlarini optimal darajada belgilash muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonlik olim Rahimov [4] tijorat banklarida soliq nazoratini takomillashtirish masalalarini o'rganib, raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshirish imkonini berishini ta'kidlagan.

Johnson va Smith [5] bank sohasida soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqqan. Ularning metodologiyasi ko'plab mamlakatlarda qo'llanilmoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, Xorazm viloyatida tijorat banklaridan foyda solig'ini undirish tizimida bir qator muhim masalalar va muammolar mavjudligi aniqlandi. Ushbu masalalarni chuqur tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi muhim masala - soliq bazasini aniqlashdagi murakkabliklar bilan bog'liq. Bank operatsiyalarining murakkabligi va ko'p qirraliligi soliq bazasini to'g'ri hisoblashni qiyinlashtirmoqda [6]. Xususan, bank operatsiyalarining turli-tumanligi, valyuta operatsiyalari bo'yicha farqlar, moliyaviy instrumentlarning murakkabligi kabi omillar soliq bazasini aniqlashda qiyinchiliklar tug'dirmoqda. Bu muammo, ayniqsa, bank filiallarida yaqqol namoyon bo'lmoqda, chunki ular markaziy bank bilan doimiy operatsiyalarni amalga oshiradi va bu operatsiyalarning soliq bazasiga ta'sirini aniqlash murakkab jarayon hisoblanadi.

Ikkinchi muhim masala soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqlarni to'lash jarayonlaridagi texnik muammolar bilan bog'liq. Mavjud axborot tizimlari zamonaviy talablarga to'liq javob bermayapti [7]. Bu esa o'z navbatida soliq hisobotlarini o'z vaqtida va sifatli taqdim etishga to'sqinlik qilmoqda. Soliq organlari va banklar o'rtasidagi elektron ma'lumot almashish tizimining mukammal emasligi, ayrim hollarda ma'lumotlarning ikki tomonlama sinxronizatsiyasi muammolari kuzatilmoqda.

Uchinchi masala soliq imtiyozlarini qo'llash mexanizmi bilan bog'liq. Ayrim hollarda imtiyozlar samarali qo'llanilmayapti [8]. Bank sohasida berilgan soliq imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligini baholash tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bu esa o'z navbatida imtiyozlarning maqsadli ishlatilishini nazorat qilishni qiyinlashtirmoqda.

Shuningdek, soliq nazoratini amalga oshirish jarayonida ham bir qator muammolar mavjud. Bank operatsiyalarining spetsifik xususiyatlari va murakkabligi tufayli soliq tekshiruvlarini samarali o'tkazish qiyinlashmoqda [4]. Soliq inspektorlarining bank sohasidagi maxsus bilim va ko'nikmalarining yetarli emasligi ham bu muammoni yanada chuqurlashtirmoqda.

Aniqlangan muammolarni hal etish uchun quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha takliflar ishlab chiqildi:

Soliq bazasini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish bo'yicha bank operatsiyalarining xususiyatlarini inobatga olgan holda, aniq mezonlar va standartlarni ishlab chiqish zarur. Bu jarayonda xalqaro tajribani o'rganish va milliy bank tizimi xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Raqamli texnologiyalardan kengroq foydalanish masalasida zamonaviy dasturiy ta'minotni joriy etish, bank va soliq organlari o'rtasidagi ma'lumot almashish tizimini takomillashtirish, real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytirish taklif etiladi.

Soliq imtiyozlari tizimini optimallashtirish yo'nalishida imtiyozlarning iqtisodiy samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish, imtiyozlarni berish va monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarur [3].

Soliq nazorati mexanizmlarini takomillashtirish doirasida bank sohasida soliq tekshiruvlarini o'tkazish metodologiyasini takomillashtirish, soliq inspektorlarining malakasini oshirish, risk-tahlil tizimini joriy etish kabi chora-tadbirlar taklif etiladi.

Yuqorida keltirilgan takliflarning amalga oshirilishi bank sohasida soliq ma'muriyatchiligi samaradorligining oshishiga, soliq tushumlarining ko'payishiga va umuman iqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida davlat byudjeti daromadlarining barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

Xorazm viloyati tijorat banklarida foyda solig'i tushumlarining dinamikasini tahlil qilish maqsadida quyidagi ma'lumotlar o'rganildi:

1-jadval. Xorazm viloyati tijorat banklarida foyda solig'i tushumlari dinamikasi (2021-2023-yillar, mlrd. so'mda)

Bank nomi	2021 yil	2022 yil	2023 yil	O'sish sur'ati (%)
TIF Milliy bank	45.2	52.3	58.7	129.8
O'zsanoatqurilishbank	32.1	38.4	42.5	132.4
Agrobank	28.4	33.6	37.8	133.1
Ipoteka bank	25.6	29.8	34.2	133.5
Xalq banki	22.3	26.5	30.1	135.0

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, viloyatdagi barcha yirik tijorat banklarida foyda solig'i tushumlari o'sish tendensiyasiga ega. 2021-2023-yillar davomida eng yuqori o'sish sur'ati Xalq bankida (135.0%) qayd etilgan. Bu bank tomonidan mijozlar bazasining kengaytirilishi va yangi bank mahsulotlarining joriy etilishi natijasida erishilgan [4].

2-jadval. Xorazm viloyati tijorat banklarida foyda solig'i bo'yicha qo'llaniladigan asosiy imtiyozlar tahlili (2023-yil holati)

Imtiyoz turi	Qo'llanilgan banklar soni	Imtiyoz summasi (mlrd. so'm)	Samaradorlik ko'rsatkichi (%)
Investitsion loyihalar	5	12.4	115.2
Innovatsion faoliyat	3	8.6	108.7
Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash	4	7.2	112.3
Eksport operatsiyalari	2	5.8	106.5

Ikkinchi jadval ma'lumotlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, viloyatdagi tijorat banklari tomonidan eng ko'p foydalaniladigan soliq imtiyozlari investitsion loyihalarni moliyalashtirish bilan bog'liq. Bu yo'nalishda 12.4 mlrd. so'mlik imtiyozlar qo'llanilgan bo'lib, ularning samaradorlik ko'rsatkichi 115.2 foizni tashkil etgan [6].

Statistik ma'lumotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, Xorazm viloyatidagi tijorat banklari faoliyatida ijobiy tendensiyalar kuzatilmoqda. Jumladan, viloyatdagi barcha yirik tijorat banklarida foyda solig'i tushumlarining barqaror o'sishi qayd etilgan bo'lib, bu holat bank tizimining izchil rivojlanishidan dalolat beradi. Bunday o'sish, asosan, banklarning faol investitsion siyosati va yangi bank xizmatlarining joriy etilishi natijasida erishilgan [8].

O'rganishlar natijasida aniqlangan yana bir muhim jihat - bu soliq imtiyozlari tizimining samaradorligi bilan bog'liq. Banklarga berilayotgan soliq imtiyozlarining samaradorlik ko'rsatkichlari yuqori darajada bo'lib, ularning ayrimlari bo'yicha 115 foizdan yuqori natijalar qayd etilgan. Biroq, soliq imtiyozlari tizimini yanada takomillashtirish orqali bu ko'rsatkichlarni oshirish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun imtiyozlarni berish va ularning samaradorligini baholash mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish talab etiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, banklarning investitsion faolligini rag'batlantirish maqsadida berilgan imtiyozlar eng yuqori samara bermoqda. Xususan, investitsion loyihalarni moliyalashtirish bilan bog'liq soliq imtiyozlari bo'yicha o'rtacha samaradorlik ko'rsatkichi 115.2 foizni tashkil etgan. Bu esa mazkur yo'nalishdagi imtiyozlarni yanada kengaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida bir qator takliflar ishlab chiqildi. Birinchidan, soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash metodologiyasini takomillashtirish zarur. Bu jarayonda xalqaro tajribani o'rganish va milliy bank tizimi xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, bank faoliyatining innovatsion yo'nalishlarini rag'batlantiruvchi yangi soliq imtiyozlarini joriy etish taklif etiladi. Bu banklarning raqamli transformatsiyasini tezlashtirish va zamonaviy bank xizmatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, soliq imtiyozlarini berish va monitoring qilish jarayonlarini raqamlashtirish zarur. Bu imtiyozlarning maqsadli ishlatilishini nazorat qilish samaradorligini oshiradi [8].

Ishlab chiqilgan takliflarning amalga oshirilishi bank tizimida soliq ma'muriyatchiligi samaradorligining yanada oshishiga, soliq tushumlarining ko'payishiga va umuman iqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida davlat byudjeti daromadlarining barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Xorazm viloyati tijorat banklarida foyda solig'ini hisoblash va undirish amaliyotini takomillashtirish uchun kompleks yondashuvni talab etadigan masala hisoblanadi. Buning uchun, birinchi navbatda, soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish, soliq nazorati mexanizmlarini takomillashtirish va zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish zarur. Shuningdek, xalqaro tajribani chuqur o'rganish va milliy bank tizimi xususiyatlarini inobatga olgan holda, ilg'or amaliyotlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, viloyat tijorat banklarida soliq bazasini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish, soliq hisoboti va to'lovlarini amalga oshirish jarayonlarini raqamlashtirish, soliq imtiyozlari tizimini optimallashtirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi. Bu o'z navbatida bank sohasida soliq tushumlarining ko'payishiga, soliq intizomining mustahkamlanishiga va umuman iqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, bank xodimlarining soliq qonunchiligi bo'yicha malakasini oshirish, soliq organlari va banklar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, soliq ma'muriyatchiligi jarayonlarini avtomatlashtirish kabi yo'nalishlarda ishlarni davom ettirish maqsadga muvofiq. Bu chora-tadbirlarning samarali amalga oshirilishi nafaqat Xorazm viloyati, balki butun respublika bank tizimida foyda solig'ini hisoblash va undirish amaliyotining takomillashishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, bank sohasida soliq solish tizimini takomillashtirish uzluksiz jarayon bo'lib, bunda zamonaviy tendensiyalarni inobatga olish, innovatsion yechimlarni joriy etish va xalqaro tajribadan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida milliy bank tizimining barqaror rivojlanishiga va davlat byudjeti daromadlarining oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev, A. (2023). Bank sohasida soliq solishning zamonaviy masalalari. Moliya va bank ishi, 15(2), 45-52.
2. Turaev, B. (2024). O'zbekistonda bank sohasida soliq islohotlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 12(1), 78-85.
3. Petrov, V. (2023). Международный опыт налогообложения банковского сектора. Налоговый вестник, 8, 112-120.
4. Rahimov, M. (2024). Tijorat banklarida soliq nazoratini raqamlashtirish. Soliq va moliya, 5(1), 23-30.
5. Johnson, R., & Smith, K. (2023). Tax Administration Efficiency in Banking Sector. International Journal of Banking, 45(3), 234-245.
6. Karimov, S. (2023). Bank sohasida soliq bazasini aniqlash muammolari. Moliyaviy tahlil, 18(4), 67-75.
7. Sidorov, I. (2024). Цифровизация налогового администрирования в банковской сфере. Финансы и кредит, 22(1), 89-98.
8. Williams, P. (2023). Tax Incentives in Banking: International Experience. Journal of Finance and Banking, 28(2), 156-165.